

JOHN LIEP

PENGENE OG LIVET

Indledning

En ven af redaktionen fortæller følgende historie:

Han var i sin ungdom til en gårdfest på Christianshavn. Ud på natten traf han en sød pige, og de dansede længe. Han fulgte hende hjem ad vidtløftige veje til et forstads kvarter. Ved hendes gadedør tog de en øm og ærbar afsked, men han fik hendes adresse og telefonnummer. Da ingen af dem havde andet papir, skrev han det på en tikroneseddel. Det var en lys sommermorgen, der var langt hjem, og han var temmelig træt. Heldigvis fandt han en taxa. Hen på dagen derpå ville han ringe til pigen. Men han fandt ikke pengeseddelen i sin pung. Da slog det ned i ham, at han var kommet til at give den ud, da han betalte taxaen. Han så hende aldrig igen.

Historien fortæller som en fabel noget om, at selv om vi, som Pernille Hohnen skriver, prøver at mærke penge til personlige formål, så har de en tendens til at undslippe vores kontrol og forsvinde ad andre kanaler. Antropologisk pengeteori har kredset om spørgsmålet om penges „natur“. Har penge en særlig iboende kraft til at flyde, brede sig og bryde igennem sociale og moralske barrierer? Er det muligt at forsvare grænser og opretholde sfærer, hvor andre værdier end penge hersker? Eller kan penge „tømmes“ og bruges til at bekræfte andre sociale forhold end markedets anonyme transaktioner?

Markedet er den fundamentale kontekst for pengeteoretisering, om så forskere har været begejstret eller foruroliget over dets styrke. Liberale teorier priser markedet som frihedens rige, det fælles rum for borgernes frie valg, og de ser staten som den undertrykkende magt, der begrænser friheden. Alternative teorier skriver op imod dem. Hvis markedet ses som den „naturlige“ samfundsmæssighed, den sociale kontrakt mellem frie mennesker – eller alternativt som en trussel mod medmenneskelige bånd af sociale relationer – så bliver dets spredning og vækst let forstået som en iboende naturkraft, der overføres til forståelsen af penge. Som David Graeber siger i interviewet med ham i dette nummer, så skabes værdi i social handling, og den udtrykker vigtigheden af menneskers handlinger. Men værdi realiseres i repræsentationer, i ting eller personer, der bliver konkrete symboler på værdsætning. Disse symboler går da hen og bliver opfattet som oprindelsen til de værdier, de udtrykker. De bliver til feticher. Hvad der skabes i menneskelig handling, bliver forvekslet med repræsentationer af disse handlinger. Således tillægges penge som objekter en indre kraft, der vil bemægtige sig alle forhold.

Denne debat om penges natur og særlige gennemtrængningskraft er også ført mellem

antropologer. En klassisk tekst i økonomisk antropologi er Paul Bohannans om økonomiske sfærer hos tiv-folket i Nigeria (Bohannan 1959). Her var det økonomiske liv delt op i et hierarki af tre sfærer. I den nederste subsistenssfære kunne fødevarer og lokale håndværksprodukter omsættes ved tuskhandel på lokale markeder. I prestigesfæren udveksledes mere værdifulde ting som slaver, kvæg, tøj og værdifulde messingstænger. I den højeste sfære udveksledes kun kvinder i arrangerede ægteskaber, kvinde for kvinde. Sfærene var beskyttet af moralske normer. Udvekslinger inden for hver sfære var uproblematisk, men udvekslinger over grænserne mellem sfærene var et brud på ordentlig sæd og skik. Da markedet bredte sig, og penge trængte ind i udvekslingerne, brød barriererne mellem sfærene sammen, og de hidtil stabile sociale forhold mellem mænd og kvinder, ældre og yngre, kom ud af balance. Bohannan tilskrev denne forandring europæiske penges flere funktioner, der gav dem mulighed for at skabe en integreret markedsøkonomi, hvor tiv før havde adskilte økonomiske domæner.

Bohannans fortolkning af moderne penges nedbrydende indflydelse på indfødte samfundsformer blev kritiseret i en vigtig antologi, *Money and the Morality of Exchange*, redigeret af Jonathan Parry og Maurice Bloch (1989). De gjorde i deres indledning opmærksom på, at det ikke var britiske pund og shillings, der af sig selv trængte sig vej ind i tivs udvekslingssystem. Det var den britiske kolonimagt, der gennemtvang skattebetaling i penge og betaling af brudepris: Dermed tvang de tiv ud på markedet og ind i pengeøkonomien. I det hele taget modsatte Parry og Bloch sig, at der nødvendigvis er noget odiost i pengeudveksling mellem venner og slægtninge. Det er os i vesten, der føler sådan. At vi har det sådan med penge, viser Mia Priskorn i sin artikel om vanskeligheden ved at italesætte pengespørgsmål i danske familier, der er værtsfolk for udvekslingsstudenter, der viser sig at have andre opfattelser og flere penge end familiens egne børn. Situationerne kompliceres yderligere af, at penge, forbrug og autoritet i familien er under stadig forandring og forhandling i moderne danske familier. Men penge har ikke en universel iboende essens, hævdede Parry og Bloch, der kan siges at stå for en monetær relativisme. Penge kan fortolkes på andre måder alt efter specifikke kulturelle opfattelser, mente de. Hanne Mogensen beskriver her i nummeret, hvordan penge gennemstrømmer alle forhold i Afrika, også slægtskabsforholdene, hvor pengegaver er almindelige og forventede mellem slægtninge.

Ti år efter Parry og Blochs bog kom et nyt vigtigt bidrag til antropologisk pengeforskning, antologien *Money and Modernity* (1999), der behandler samspillet mellem moderne statspenge og indfødte pengemidler i Melanesien. Her fremsatte redaktørerne Joel Robbins og David Akin i deres indledning en modsat opfattelse. Melanesierne har, skrev de, modtaget moderne penge med åbne arme, men alligevel frygter de, at de ikke vil være i stand til at kontrollere deres omløb, og at alle sociale forhold vil blive forvandlet til køb og salg. Deres holdning til penge er en blanding af begær og frygt. Robbins og Akin hævder, at penge faktisk har en tendens til at strømme, til at bryde gennem sociale barrierer og opløse sociale forskelle. Det hænger sammen med, at de to forfattere anser penge for grundliggende et udvekslingsmiddel. De refererer Georg Simmel, som understreger, at penge ikke kan „nydes“ i sig selv, men må udveksles for at skaffe noget forbrugeligt. Det passer godt nok om det moderne markedssamfunds abstrakte penge, men jeg mener ikke, det gælder for de rangpenge, som Jens Pinholt og jeg selv analyserer. Besiddelsen af højt værdsatte kostbarheder, som tegn på arvelig status og egne bedrifter kan nok være en nydelse i sig selv.

Men Robbins og Akin har mere at byde på. De vender tilbage til Bohannans sfærebegreb og gør opmærksom på dets begrænsninger. Sfærene hos tiv blev af Bohannan kun karakteriseret ved de objekter, der cirkulerede i dem. Men andre forskere har vist, at penge f.eks. kan flyde i flere sfærer, men bruges på meget forskellige måder i dem. De to forfattere forsøger at udvide sfærebegrebet og henviser til Marshall Sahlins' berømte artikel „On the Sociology of Primitive Exchange“ (1965). Her skelner Sahlins mellem tre forskellige former for udveksling: den uegennyttige generaliserede reciprocitet, der gælder mellem nære slægtninge, den balancerede noget-for-noget-reciprocitet, der håndhæves længere borte i det sociale landskab, og den helt selviske negative reciprocitet, der tages i brug over for fremmede. Sahlins forsøgte altså at karakterisere de forskellige socialitetsformer, der gælder for forskellige typer af sociale relationer. Robbins og Akin kommer frem til, at der skal tre dimensioner til for at bestemme en sfære. For det første er der de *objekter*, der udveksles; dernæst er der karakteren af de *social relationer*, som udvekslingen formidler. Endelig, og vigtigst, er der den *måde (modality)*, udvekslingen foregår på. Det er den, der præger de sociale forhold og derved er med til at skabe selve samfundsstrukturen. Melanesiere skelner f.eks. mellem deling, køb og salg, og ceremonielle lige-for-lige-udvekslinger af de samme ting. De kan bruge penge på én måde til lokal markedsudveksling og på en helt anden i ceremonielle udvekslinger eller i gavebidrag mellem slægtninge.

Robbins og Akins udvidede sfærebegreb kan i konkrete analyser lede til, at man ender med en overflod af sfærer, men begreberne er gode som redskaber til at skærpe opmærksomheden over for dimensioner af udveksling og brugen af penge. Udvekslingsmåden kommer således tydeligt frem i Hanne Mogensens skelnen mellem at „give“ og at „betale“ i Østafrika, hvor penge, der gives, regnes for udtryk for kærlighed, men penge, der betales, står for et kontraktforhold uden vedvarende socialt indhold. Opfattelsen af den sociale relation kommer også til syne i Clara Rübner Jørgensens materiale fra et bykvarter i Nicaragua, hvor den lokale skole opfattes som „hjem“, og brugerbetalingen fortolkes som „hjælp“, ikke „betaling“.

I alle samfund foregår der forsøg på at kontrollere penges bevægelse, i nogle tilfælde ved at oprette barrierer om domæner, der holdes fri af penge, i andre, som i Hanne Mogensens østafrikanske materiale, ved at skelne mellem „gode“ og „dårlige“ måder at bruge penge på. Men tilsvarende beskriver Pernille Hohnen fattige danske familiers dilemmaer mellem at anvende penge på det „nødvendige“ (maden og de faste udgifter) og det „rimelige“ (for børnenes selvrespekt over for kammeraterne). Der er hele tiden forsøg på at oprette eller opretholde alternative værdidomæner med andre værdiformer. I nogle tilfælde forsøger man at indstifte særlige penge til brug i alternative lokale samfund, som man har gjort med Christianiamønten, der betales for arbejde i fristaden og kan bruges som betalingsmiddel i dens forretninger. Det danske ordens- og medaljesystem, som jeg skriver om, er et helt andet domæne for alternativ værdi. David Graeber omtaler disse delvist autonome domæner eller felter for værdisættelse, men understreger også med Pierre Bourdieu, at det i vores samfund især er det politiske og økonomiske felt, der dominerer som det forbindelsesled, der reproducerer de andre felter. Han nævner kunstnere, der har gjort op med de borgerlige værdier i en bevægelse for „kunst for kunstens skyld“ – men som ikke kommer uden om at leve ved hjælp af penge som andre samfundsborgere.

Det ser derfor ikke ud til, at penge som sådanne har en iboende kraft til at flyde og

gennembryde alle skranker. Det er de politisk-økonomiske kræfter i de moderne samfund og i den globaliserede verden, der kæmper om markedets udvidelse eller dets regulering. Det er staterne, der forsøger at styre eller afhjælpe følgerne af det uhæmmede markeds ulige fordeling af rigdom og fattigdom, men også opkræver skatter eller brugerbetalingen i de samme markedspenge, som er middel for kommercielle transaktioner. På den måde er markedet alle penges moder.

Litteratur

- Bohannan, Paul
1959 The Impact of Money on an African Subsistence Economy. *The Journal of Economic History* 19:491-503.
- Parry, Jonathan & Maurice Bloch
1989 Introduction: Money and the Morality of Exchange. I: J. Parry & M. Bloch (eds.): *Money and the Morality of Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robbins, Joel & David Akins
1999 An Introduction to Melanesian Currencies. Agency, Identity, and Social Reproduction. I: D. Akins & J. Robbins (eds.): *Money and Modernity. State and Local Currencies in Melanesia*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Sahlins, Marshall D.
1965 On the Sociology of Primitive Exchange. I: Michael Banton (ed.): *The Relevance of Models for Social Anthropology*. ASA Monographs 1. London: Tavistock Publications. Også i: *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine, 1972.